

PRVI STRANAČKI NASTUPI I POLITIČKI PROJEKTI U DALMACIJI NAKON PRVOGA SVJETSKOG RATA

TONČI ŠITIN
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.75"19":329(497.1)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1999-05-29
Received

Autor slijedi pojavu i razvoj različitih političkih grupacija u Dalmaciji u razdoblju nakon prvoga svjetskog rata. Napose se osvrće na pokušaje uspostave potpunog narodnog i državnog jedinstva, a prikazane su i reakcije na pojavu i uspjehe Radićeve seljačke stranke. Na osnovu fragmentarne građe i literature rekonstruirana se atmosfera i kompleksnost stranačko-političkih sukoba.

Pažljivija analiza situacije u Dalmaciji uoči stvaranja jugoslavenske države najavljuje scenarij u kojemu će gotovo bolno odjeknuti ceremonijalne fanfare onih koji se požudno upinju dodvoriti konjuktivnim idejama "narodnog jedinstva" i koji će, fascinirani mogućim šansama, provincijski uzbuđeno slikati Dalmaciju pasioniranim jugoslavenskim kolorom. Kao da je baš na Dalmaciji red da povuče odlučujući potez u pravcu amortiziranja svake sprsko-hrvatske utrke, stišavanja motora fanatizma koji ruše projekt katedrale zajedničkih interesa i poticanja anacionalne agitacije posredstvom sterilnih formulacija o zajedničkom nastupu svih političkih snaga koje kreću smjerom novih sudbinskih izazova. Nerijetko se u novinama i časopisima mogu naći narcisoidne ekshibicije elitnih intelektualaca i raznih političkih dijagnostičara koji vide prst sudbine uperen prema Dalmaciji zgrčenoj traumama prošlosti i uznemirenoj kušnjama misije koja ju je navodno čekala u osvit stvaranja nove države. Pristanje uz neke nove obale generala je tjeskobna talijanska prisutnost, ali se i istina domaćih zbivanja iščitavala na crti povijesnih reminiscencija koje su znakovito povezivale određena događanja u Dalmaciji s onima u Srbiji. Valovi retoričkih fraza nametali su autoritete koji su odgovarali ponuđenim političkim projekcijama i savjetima onih koji će brzo vjeru i povjerenje pretvoriti u vlast. Tek mnogo kasnije gorko razočarani Smoldaka pisao je kako je za žaljenje "što se u jeku borbe za Ujedinjenje nije mislilo da se osigura

Jugoslaviji potrebna joj unutrašnja ravnoteža, koja bi se bila postigla da se državi dalo ustrojstvo koje odgovara složenom sastavu jugoslovenske nacije. Bila bi za sve nas sreća da se to pitanje prečistilo još prije osnivanja zajedničke države, umjesto što se ostavila ta najmučnija zadaća poratnom, nejunačkom vremenu".¹ Krajnje uprošteno, strah i nada svakodnevnica su života uz dalmatinsku obalu i otoke, iracionalnost rata i žalosna satisfakcija kraha crnožute monarhije stižu jedva ozračiti snove težaka a već započinje era u kojoj se riječi ponovo neće podudarati sa stvarima. Složena regionalna struktura raznolikih psiholoških činjenica i pojava u vrijeme kada su zašutjeli topovi na balkanskim bojišnicama, tek očekuju svestraniju interpretaciju i osvajanje novih historiografskih prostora.

Traume političkog grupiranja

Formiranje Kraljevine SHS 1. prosinca 1918. godine stvorilo je nove mogućnosti političkog organiziranja i djelovanja. Političko okupljanje vršilo se najčešće oko pojedinih listova s različitom političkom orijentacijom, ali i oko pojedinih ličnosti iz ranijeg političkog života. Konstituiranje novih stranačkih formacija trajalo je sve do 1920. godine, pa i kasnije. Suprotstavljene političke grupacije mahom su nosile nacionalna (integralistička) i vjerska obilježja, zauzimale oprečna stanovišta o obliku vladavine i unutrašnjem državnom uređenju, zrcaleći politička strujanja na području cijele zemlje. S obzirom na specifičnu situaciju i brodolomno iskustvo Dalmacije, stvarao se utisak o neospornoj prevazi ideje o narodnom i državnom jedinstvu, uz žestoko odbacivanje svake "plemenske individualnosti". Aktivnosti stranaka u Dalmaciji u najužoj su svezi s radom njihovih političkih centrala, u prvom redu Beograda i Zagreba, premda se u njihovoj aktivnosti zrcale specifični lokalni i regionalni, nerijetko sasvim prizemni, problemi i sukobi. U razdoblju tzv. građanskog parlamentarizma od 1918. do njegova ukidanja 1929. godine, intenzitet međustranačkih borbi stalno je rastao i uglavnom se koncentrirao oko pitanja državnog uređenja, politike centralizacije državne uprave i nacionalne unitarizacije. Karađorđevićevski režim svaki je pokušaj za samostalnijim, autonomnijim položajem nekoga kraja ili nacionalne političke grupacije odmah karakterizirao slabljenjem države izvana i pokušajem razbijanja državne zajednice, ne bez osjetnih političkih implikacija. U atmosferi proceduralnih demokratskih farsa započele su djelovati i političke stranke u Dalmaciji: *Hrvatska pučka stranka*, *Demokratska stranka*, *Pokrajinski težački savez (Zemljoradnička stranka)*, *Narodna radikalna stranka*, *Hrvatska zajednica, Izvanstranačka udruženja i Radnička stranka (KPJ)*. Radi očuvanja i učvršćenja unitarističko-centralističkoga koncepta državnog uređenja u predstojećoj političkoj borbi, sračunatoj na postizanje što boljih izbornih rezultata, forsira se podjela stranaka na "državotvorne" i "antidržavne" - separatističke elemente i grupe. Stranka na vlasti (Demokratska ili Radikalna stranka) mogla je svoje protivnike bezobzirno svrstati u tabor protivnika državne zajednice i provoditi razrađeni sistem političkih šikaniranja, programom socijalnih reformi i represivnim mjerama suzbijati revolucionarni pokret i na svaki način čuvati interese srpske buržoazije i

¹ J. SMODLAKA, 1936, 7.

monarhije.² U vrhovima vladajućih stranaka u Dalmaciji bili su mahom integralistički intelektualci, pretežno državni činovnici i ujedno elitni dio građanske klase, premda različitih uvjerenja i interesa. Povijesne promjene njih su zasigurno najviše nagradile i u novoj državnoj zajednici osigurale im status o kojemu nisu mogle ni sanjati u zatvorenoj habsburškoj socijalno-političkoj strukturi. Žestoki vir političkog raslojavanja oko dileme centralizam ili federalizam, odnosno unitarizam ili nacionalne posebnosti, zahvatio je i te, ne pretjerano guste, redove dalmatinske inteligencije koju će ogoljeli pejsaži centralizma i njime izazvana traumatska iskustva voditi brzom rušenju ranijih moralnih i "jugoslavenstvujućih" konvencija.³ U trenutku stvaranja političkih stranaka i grupacija u Dalmaciji na programu ostvarenja zajedničke države veći broj intelektualaca, ranije pristaša starčevićanskih ideja, iskazuje se na planu državotvorne ideje, nominalno jugoslavenske, poput predsjednika Demokratske stranke u Dalmaciji dr. Ive Majstrovića, sekretara i lidera stranke dr. Prvoslava Grisogona, a uz njih su šibenski odvjetnik dr. Ivan Krstelj, dr. Grgo Anđelinović, dr. Mirko Buić, dr. Ivo Tartaglia, dr. A. Tresić-Pavičić, dr. Grgo Novak, Jakov Čulić, Marko Mikačić i dr. Šibenske demokrate predvodili su dr. Vinko Smolčić, dr. Jerko Machiedo, dr. Čedomil Medini, prof. Marko Ježina i dr., dubrovačke dr. Artur Saraca, korčulanske dr. Roko Arneri. Program Demokratske stranke i nedjeljivo jedinstvo svih "plemena" u Kraljevini SHS, podržavalo je i Izvanstranačko uduženje u Dubrovniku i njihov list *Rad* na čelu s dr. Ljubom Leontićem. U svibnju 1922. Dubrovački mjesni odbor Demokratske stranke pokreće list *Jugosloven* koji slijedi politiku "ujedinjenja sve naše svetinje: i hrvatske i srpske i slovenačke", stranku koja je "zaturivši plemenske, vjerske i klasne opreke prihvatila za osnov svoga rada jednakost, socijalnu pravdu i kulturni progres (...)"⁴

Srpski građanski front u Dalmaciji predvodili su radikali: dr. Uroš Desnica, dr. Nikola Subotić, dr. Joso Arambašin, dr. Dušan Ivetić, dr. Josip Jablanović, dr. Eduard Grgić, dr. Jovan Mijović, Avram Đurković, Aleksa Ducić, Branko Novaković, pop Jovo Matijašević, Lavrentije Biliškov i drugi.⁵ Komentirajući stanje u Kraljevini SHS dr. Stjepan Buć, pristaša Hrvatske zajednice, u knjižici *Narod i stranke u Dalmaciji*, tiskanoj u Dubrovniku 1920. godine, konstatira da Demokratska stranka pokušava nasilu nametnuti jugoslavenstvo i osiromaštiti seljake. I Hrvatska pučka stranka, zasnovana na kršćanskim načelima, svojom je neiksrenom politikom izgubila povjerenje naroda. Valja se čuvati, sugerira dr. Buć, onih koji neprestano govore o jugoslavenstvu, a neće ni da čuju za hrvatsko ime. Jedino kao Hrvati mi ćemo biti Jugoslaveni s tim da jedina prava narodna stranka za Hrvate je ona koja nas Zagrebu priteže. Buć zaključuje zahtjevom za što tješnjom duhovnom i političkom vezom Dalmacije sa Zagrebom, povezivanjem svih Hrvata u jednu Hrvatsku zajednicu koja će afirmirati seljaka kao stup države i jaku Jugoslaviju izgraditi tek sa zadovoljnim Hrvatima.⁶

² Više o tome: B. JANJATOVIĆ, 1995, 56-58.

³ Usp. Z. STIPETIĆ, 1996, 257-268.

⁴ *Jugosloven*, 1, 13. V. 1922.

⁵ *Novo doba*, br. 127, 7. VI. 1920. i br. 234., 17. X. 1920; *Narod*, br. 48, 24. XI. 1920.

⁶ S. BUĆ, 1920, 5-16.

Prvi parlamentarni izbori u Kraljevini SHS

Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine pokazali su stvarni omjer snaga i raspoloženje birača. Prvo izborno odmjeravanje snaga čak 22 političke stranke, upozorilo je na snažni porast utjecaja komunista, republikanskih stranaka i jačanje onog dijela birača koji se izjasnio prema nacionalnim i vjerskim opredjeljenjima. Uoči rasprave o ustavnom uređenju Kraljevine, vladajuće srpske snage bile su iznenađene afirmacijom antiunitarističkih i republikanskih stranaka. Zanimljivo je upozoriti i na jedan manje poznati pokušaj dr. Josipa Smodlake da objedini nastup raznih političkih grupacija Dalmacije i Boke u izboru za Ustavotvornu skupštinu, kako bi se "izbjegle teške moralne i materijalne posljedice izborne borbe". Na zajedničkoj kandidatskoj listi našle bi se s podjednakim brojem predstavnika Demokratska stranka, Pučka stranka, Radikalna stranka, Težački savez i Grupa nezavinskih građana. Tako postignut sporazum dao bi, po Smodlaku, dokaza "političke zrelosti" pokrajine i ne bi rasplamsavao "stranačku mržnju i onaj pogubni stranački duh". Ispuštajući Radničku (komunističku) stranku i Hrvatsku zajednicu, Smodlaka poziva na okup sve rodoljubne elemente "kojima je u ovom sudbonosnom času interes Države preči od svakoga drugoga". U prilog očuvanja "narodnog jedinstva" u Dalmaciji javio se i dr. Joso Arambašin, "dični predratni Srbin", koji otklanja zagrižene separatiste među radikalima i radićevcima, pozivajući članove predratne Srpske stranke da svi zajedno rade na sprječavanju stranačkih borbi i cijepanju naroda. Reakcije na Arambašinov apel bile su takove da se javila i grupa uglednijih Srba koja je upozorila na činjenicu vrlo bučnog političkog grupiranja "svega i svakoga", što je i njih motiviralo da, pridržavajući se načela "potpunog narodnog i državnog jedinstva", potraže vezu sa strankom koja bi najviše jamčila borbu za oslobođenje cijele Dalmacije i "umjerenost i sredošnost u provođenju potrebitih političkih, društvenih i ekonomskih reformi". Budući da takvu stranačku grupaciju nisu uspjeli pronaći, ugledni Srbi u Dalmaciji su u revidiranu programu stare Srpske radikalne stranke, koja se prozvala Narodnom radikalnom strankom Srba, Hrvata i Slovenaca, pronašli svoje priželjkivano uporište. Za njih Radikalna stranka s velikim "mirazom" dolazi na izborno poprište, odriče se uskih srpskih ciljeva, širom otvara vrata Srbima, Hrvatima i Slovencima, brani principe Krfske deklaracije, zalaže se za "zdravi samoupravni princip" i "smišljeno riješenje agrarnog problema". Podsjećajući na velika ratna stradanja Srba, otvoreno pismo spomenutih uglednika zaključuje se željom da u njihovu krugu okupi "što veći broj mile braće Hrvata", a sve u znaku "narodnog jedinstva".⁷ Čini se da su ugledni Srbi iz Dalmacije davali veći značaj pisanim dokumentima i programskim stavovima radikala, negoli je to radilo vodstvo stranke spremno na najrazličitije kombinacije radi očuvanja vlasti.⁸ Na to da

⁷ *Novo doba*, 231, 13. X; 232, 14. X; 234, 17. X. 1920.

⁸ "Stranka se vezivala za Nikolu Pašića i ostale prvake a ne za slovo programa. Težila je obezbeđenju političke prevlasti srpske buržoazije u Kraljevini (...) Stari državnik (op. Nikola Pašić), oronulog zdravlja pole 1918., izraz konzervativne struje političkog mišljenja u srpskom građanstvu, vešto se održavao na vlasti i nakon ujedinjenja, odbijajući sve napade na radikale i njihovu vladajuću poziciju. Radikali su inkamirali stil mišljenja i rada koji je apsolutizirao vlast u čije su ime bili spremni na svakojake kompromise, ustupke, nagodbe; Pašić je bio oličjenje težnje za održavanjem vlasti. Trpeo

promjenom imena stranke radikali još uvijek nisu promijenili i "svoju narav i svoje plemenske tradicije", upozorava i komentator *Novog doba* spominjući zbivanja u južnog Dalmaciji i Bosni, gdje se nakon oslobođenja "sprski radikalizam počeo javljati kao antiteza jugoslavenske misli". Posebnu pozornost zaslužuje slutnja komentatora da se organiziranjem Radikalne stranke u Dalmaciji "ne radi u korist ideje narodnog jedinstva, već da se daje konkretan oblik plemenskom cjepanju". Tome u prilog ide i tendenciozno isticanje "milijun predratnih Srba" koji su pali za "narodno jedinstvo", čime se, s obzirom na ostale žrtve koje su pale za istu stvar, pravi "geografska, plemenska i aritmetička razlika".⁹ Uzroke teškoćama oko realizacije Smodlakina prijedloga o složnom istupu svih političkih grupacija u Dalmaciji na predstojećim izborima, ne možemo tražiti isključivo u zakašnjelosti akcije uglednog političara. Dostatnim razlogom izbornog kompromisa, pri čemu svaka stranka ostaje na svom programu i žrtvuje se tek za jedan "viši" cilj, nije mogla biti ni prisutnost stranih vojnih jedinica, ni stanovništvo pod talijanskom okupacijom, ni ranija politička trvenja koja su trebala odigrati ulogu pouke. Stranačko-političko grupiranje od početka nosi nacionalno-konfesionalna obilježja. Ideja jedinstvenog nastupa, podržana od grupe integralističkih intelektualca, dobila je u Dalmaciji izrazito političke konotacije i unatoč glorifikacijama i egzistencijalnim potkrjepama, nije uspjela potisnuti regionalne i nacionalne razloge i strasti. Konačno je 22. listopada akcioni odbor Demokratske stranke obznanio da je izborni sporazum između različitih političkih grupacija propao i da Dalmacija shodno tome neće moći, kao 1918. godine, poslužiti u Konstituantu kao "element pomirljivosti i kohezije". Atmosfera uoči izbora izbacila je na površinu različite političke i ideološke naslage, dok su se tokovi socijalnog razvitka u Dalmaciji rastvarali u praksi povijesne realnosti koja je prebogata aberacijama i zaokretima najrazličitijeg podrijetla.

U Dalmaciji (bez tzv. Treće okupacione zone u kojoj je još bila talijanska vojska) za nerežimske stranke glasovalo je na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. godine čak 79,34% glasača, a unitarističko-centralističke snage dobijaju tek 20% glasova. Najviše su dobile Hrvatska pučka stranka (13.876), Zemljoradnička stranka (10.251), Komunistička partija (8.020), a zatim slijede Narodna radikalna stranka (6.074), Demokratska stranka (5.066) itd. Ukupni rezultati izbora na područje Kraljevine SHS pokazuju da je Demokratska stranka, s programom jedinstvene nacionalne države, agrarne reforme i borbe protiv komunističkog pokreta,¹⁰ dobila najviše glasova (u Makedoniji, Crnoj Gori, na Kosovu i Srbiji, a u Hrvatskoj u Lici na Kordunu i Baniji) i osvojila 92 poslanička mandata, jedan više od Radikalne stranke. U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji Demokratska stranka je znatno izgubila utjecaj i osvojila tek 78.406 ili 17,9% glasova.¹¹ Prema ocjeni pučkaškog *Jadrana*, Demokratska stranke je "na jeziku medena, a u srcu otrovna. Operirala je s frazama ljubavi k narodnom jedinstvu, državnim i narodnim interesima, veleizdajam; a da je to kod nje bila samo fraza

je oko sebe kompromitovane i u korupciji ogrezle stranačke prijatelje, a da nije nikada kritikovao njihovo nedolično ponašanje" (B. PETRANOVIĆ, 1988, 99).

⁹ *Novo doba*, 235, 18. X. 1920.

¹⁰ *Proglas Demokratske stranke od 20. X. 1920.*

¹¹ V. MELIK, 1962, 3-6; B. GLIGORIJEVIĆ, 1970, 192-194.

njihovo je djelovanje u unutrašnjoj upravi očigledno pokazalo".¹² Nezadovoljni izbornim rezultatima u Dalmaciji, demokrati su posvuda bučno reagirali. U Dubrovniku zapomažu da je grad "podijeljen" i da je "u jakoj psihozi nezadovoljstva i političke pomutnje zaboravio naći put kojim ga upućuju i velike njegove slavenske tradicije i njegova današnja zadaća u nacionalnoj državi". Dubrovačka povijest i budućnost, za pragmatične demokrate, upravljena je dalekim vidicima koji "nijesu ni hrvatski ni srpski, oni su jugoslovenski."¹³

Podjela Dalmacije

Izborni neuspjeh uputio je vladajuću stranku na poduzimanje radikalnijih mjera u Hrvatskoj uz istovremenu kampanju protiv hrvatske oporbe bez čijih glasova je usvojen i Vidovdanski ustav u lipnju 1921. a potom (u travnju 1922.) provedena i podjela Kraljevine na oblasti čime se razbijaju dotadašnje historijske pokrajine i vrši "parcijalizacija Hrvatske".¹⁴ Upravo će podjela Dalmacije, od koje se izdvaja i Boka kotorska, osnažiti nastojanja centralističkih i unitarističkih krugova u Beogradu, napose Pribičevićevih demokrata, da osiguraju prevlast u državi. U tome ih nisu mogli spriječiti ogorčeni prosvjedi o "vrijeđanju nacionalnih osjećaja" ili, kada je riječ o Dalmaciji, razbijanju jedne "prirodne, socijalne i ekonomske cjeline".¹⁵ Krajem prosinca 1922. u svim hrvatskim oblastima imenovani su veliki župani (za Dubrovačku oblast Petar Grisogono, a Splitsku dr. Ivo Perović), osobe bliske režimskim krugovima, čime je okončano razbijanje teritorijalnog (gospodarskog i političkog) jedinstva Hrvatske i Dalmacije, a proces centralizacije monarhije konačno bio dovršen. Etatiističke tendencije i proces zavoda centralizma, odgovarale su političkim manevrima oslabljenih dalmatinskih demokrata koji su na glavnom godišnjem zboru u Splitu u svibnju 1922. sa žaljenjem konstatali gubitak utjecaja u težačkim organizacijama. Ivo Majstrovic, predsjednik pokrajinskog odbora Demokratske stranke, utvrdio je dva pravca djelovanja stranke; zakonodavni, s ciljem provođenja narodnog ujedinjenja, i prosvjetni, koji bi trebao utjecati na "konačnu narodnu amalgamaciju". Formiranje organizacije Jugoslovenske nacionalne omladine, čiji su ciljevi "identični s onima Demokratske partije", kao i odlučnost mladeži da "beskompromisnim putem izgrađuje jedinstvo jugoslovenskog naroda", najtoplije

¹² *Jadran*, 267, 1. XII. 1920.

¹³ *Jugosloven*, 2, 20. V. 1922.

¹⁴ Područje Hrvatske podijeljeno je na šest administrativnih cjelina: Zagrebačku, Osječku, Srijemsku, Primorsko-krajičku, Splitsku i Dubrovačku oblast. Kotari Čakovec i Prelog (Međimurje) uključeni su u Mariborsku oblast, Kastav u Ljubljansku oblast a Boka kotorska u Zetsku oblast (*Jadran*, 85, 23. X. 1921; *Novo doba*, 75, 15. III. 1921. i 298, 31. XII. 1923; *Službene novine*, 92, 28. IV. 1922).

¹⁵ *Jadran*, 90, 30. XI. 1921; *Novo doba*, 75, 15 III. 1921. Splitska oblast potkraj 1923. prostirala se na 9380.56 km², imala je 493.733 stanovnika i obuhvaćala je sljedeće kotareve: Benkovac, Biograd, Hvar, Imotski, Knin, Krk, Sinj, Split, Supetar i Šibenik. Dubrovačka oblast prostirala se na 2236.78 km², imala je 113.260 stanovnika i obuhvaćala je kotareve: Dubrovnik, Korčulu, Makarsku i Metković (*Novo doba*, 298, 31. XII. 1923). Pristaše unitarističko-centralističke politike u Dubrovniku pridonijele su formiranju Dubrovačke oblasti, koristeći se kampanjom u korist obnove stare gradske slave i starog rivaliteta sa Splitom (Historijski arhiv Dubrovnik, Fond Kotarskog poglavarstva Dubrovnika, bez oznake broja).

su podržani. Posebnu pozornost novine su posvetile riječima težaka M. Prnjaka iz sela Kljaka pokraj Drniša, koji je odlučno tvrdio da "svaki težak, bio on Srbin ili Hrvat, katolik ili pravoslavni, mora da bude pristalica narodnog jedinstva, pa makar morala za tu ideju poteći još koja rijeke krvi".¹⁶

Demokratska stranka u Dalmaciji pokušavala je tijekom 1919. godine ostvariti utjecaj na Težačke sloge, odnosno njihov Pokrajinski težački savez u Splitu, koji su se deklarirali kao nestranačke strukovne organizacije. Taj pokušaj nije uspio zbog neuspjele agrarne reforme i stavljanja Pokrajinske vlade na stranu vlasnika zemlje,¹⁷ a u listopadu 1920. predstavnici Težačkih sloga iz Dalmacije formiraju Težačku stranku¹⁸ koja će nakon izbornih uspjeha ući u Savez zemljoradnika, odnosno Zemljoradničku stranku. Članstvo nove stranke prihvaća političku koncepciju unitarizma i centralizma, bojeći se navodne talijanske opasnosti uz obalu i povodeći se obećanjima za skorašnju provedbu agrarne reforme, što ih je već ranije dovodilo u sukob s radikalnim stavovima socijalistički orijentiranog Općeg zemljoradničkog skupa.¹⁹ U razdoblju koje slijedi, Savez zemljoradnika se cijepa na razna krila koja na skupštinskim izborima 1923. godine ostaju bez mandata,²⁰ a razočarani težači svoje povjerenje sve više usmjeravaju prema Hrvatskoj seljačkoj stranci.²¹

Živu djelatnost dvadesetih godina u Dalmaciji razvijaju klerikalni politički krugovi koji će u svibnju 1919. biti osnivači *Hrvatske pučke stranke* (HPS), čiji je vjerski, politički, kulturni i gospodarski program pod utjecajem Slovenske ljudske stranke.²² Osnovna načela na kojima se temeljila HPS bili su vjera, hrvatstvo i njen "narodni-pučki" karakter.²³ Upravo su težači trebali postati glavnim uporištem stranke zbog čega su osnovna i brojna tzv. Težačka vijeća koja su imala za cilj ne samo politički osposobiti članstvo već ga otgrnuti od utjecaja građanskih stranaka i naročito komunističkih utjecaja.²⁴ HPS se suprotstavljala centralizmu i velikosrpskom hegemonizmu, opredjeljujući se za načelo autonomnosti povijesnih pokrajina, a u pogledu agrarne reforme branila je pravo vlasnika zemlje (dakako i crkvene posjede) na odštetu za ustupljena zemljišta. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu upravo je HPS u Dalmaciji dobila najviše glasova - 13.876 i osvojila tri

¹⁶ *Jugosloven*, 2, 20. V. 1922.

¹⁷ Vidi "Naredbu Pokrajinske vlade za Dalmaciju kojom se uređuje davanje dohotka", *Dalmatinski glasnik*, 43, 25. VIII. 1920.

¹⁸ U dubrovačkom listu *Sloga*, 26, od 25. X. 1920. ističe se da su sve dotadašnje stranke "klerikalna, demokratska i radikalna, koje su od sloma i našeg ujedinjenja vodile našu državu, vodile su je čoravo da čoravije nijesu mogle (...) Zato težače, nema tebi mjesta u nijednoj od dosadašnjih stranaka, već je tvoje mjesto u tvojoj Težačkoj stranci. Tvoje je mjesto uz tvoga brata seljaka iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Slovenije".

¹⁹ *Oslobođenje*, 13, 2. VIII. 1919. i 24, 31. I. 1920; *Težačka sloga*, 6, 31. I. 1920.

²⁰ *Novo doba*, 65, 19. III. 1923. i 73, 28. III. 1923.

²¹ Težačka je stranka, prema mišljenju *Jadranova* komentator, podignuta "boljševičkom predispozicijom" i mora mijenjati svoj program podizanja težaka na račun oduzimanja zemlje gospodarima bez odštete. Kada se uredi agrarno pitanje u Dalmaciji, Težačka stranka više neće imati razloga postojanju (*Jadran*, 267, 1. XII. 1920.).

²² *Jadran*, 79, 24. V. 1919; M. ZRČEVIĆ, 1973, 302-303; Z. MATIJEVIĆ, 1986, 43-56.

²³ *Što je Hrvatska Pučka stranka i što ona hoće. Program i uređenje stranke*, Zagreb 1919, 9-11.

²⁴ *Narodna svijest*, 11, 13. X. 1919. i 10, 6. XI. 1919.

zastupnička mandata. Sasvim je izvjesno da uzroke tom uspjehu treba tražiti u činjenici da Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) još nije počela formirati svoje organizacije u Dalmaciji, a valja upozoriti da je u drugim krajevima Hrvatske sukob između HPS i HRSS bio nemilosrdan.²⁵ Već na sljedećim parlamentarnim izborima 1923. godine "pučkaši" doživljavaju težak izborni poraz i ubrzo padaju na margine političkih zbivanja u Kraljevini SHS.²⁶

Prve ozbiljnije pokušaje organiziranja Radikalne stranke u Dalmaciji pratimo od polovine 1919. godine uz naglašeno pozivanje na zasluge radikala za oslobođenje i ujedinjenje zemlje. Ipak, u nastupu Narodne radikalne stranke i njezinu programu kompromisnog nacionalnog unitarizma ("troimeni narod"), odnosno revidiranom programu predratne Srpske radikalne stranke, demokrati su vidjeli "ne rad u korist ideje narodnog jedinstva, već da se daje konkretan oblik plemenskom cjepanju".²⁷ Pokušaj da se na prve izbore izide temeljem općeg izbornog sporazuma među narodnim strankama (ideja dr. J. Smodlake) pokazao se iluzornim, kao i to da Dalmacija u Konstituenti bude elementom "pomirljivosti i kohezije" ponajprije zbog izraženog sukoba dviju koncepcija o državnom uređenju. S izrazom gorčine "jugoslavenstvujuće" *Novo doba* konstatira da dilema "centralizam ili federalizam, poprima sve to više plemenske alire, kojima će se pak, u širokim masama, pridružiti i religiozni moment".²⁸ Radikali su se na izborima uspjeli iskazati kao zaštitnik srpskih nacionalnih interesa, a za njih su dijelom glasali i centralistički orijentirani Hrvati, tako da su npr. u Dubrovniku dobili 185 glasova, odmah poslije vanstranačke liste.²⁹ Potpuni fijasko Pašićevih pristaša bio je zabilježen na području splitskog izbornog kotara gdje je Narodna radikalna stranka dobila uvjerljivo najmanji broj glasova - tek 392, od 13.451.³⁰

Ideološka i konkretno administrativna borba protiv širenja komunističkih ideja u Dalmaciji započela je znatno ranije od izbora za Ustavotvornu skupštinu na kojima su komunisti po broju mandata zauzeli treće mjesto. Međutim, za razliku od građanskih stranaka, izbori su komunistima služili za širenje revolucionarnih ideja o "čistoj" klasnoj borbi i stvaranju sovjetske republike u pretpostavljenoj svjetskoj i jugoslavenskoj socijalističkoj revoluciji. Izuzetan borbeni polet i neprestani porast sindikalnog pokreta, posebice u gradskim i industrijskim središtima, unosili su očigledan nemir u redove ionako vanjskim okolnostima uspaničene vladajuće stranke što je kulminiralo zatvaranjem radničkih domova, suspendiranjem rada svih radničkih organizacija i uhićenjem većeg broja partijskih i sindikalnih rukovodilaca 26. travnja 1920.³¹ Time je radnički pokret u Dalmaciji stavljen izvan zakona čak osam mjeseci prije Obznane, pa je utoliko prije očigledan uspjeh komunista na izborima (u Splitu je lista KP od 3.606 glasača dobila čak 1.298 glasova ili 35,4%,

²⁵ *Narodna politika*, 195, 3/1920; *Seljačke novine*, 44, 3/1920.

²⁶ Z. MATIJEVIĆ, 1996, 338-352.

²⁷ *Novo doba*, 235, 18. X. 1920.

²⁸ *Novo doba*, 241, 25. X. 1920.

²⁹ Radikali su se u Dubrovniku oslanjali na svoj list *Narod* i pojedince koji su zauzimali ključna mjesta u organima vlasti. Ratovali su sa svim strankama, pa i Demokratskom kada je bila na vlasti (Historijski arhiv Dubrovnik, Fond Kotarskog poglavarstva Dubrovnika, 1658, 15. IV. 1920).

³⁰ *Narod*, 50, 7. XII. 1920; *Novo doba*, 273, 3. XII. 1920.

³¹ *Novo doba*, 96, 26. IV. 1920; *Nova istina*, 75, 7. V. 1920; *Glas slobode*, 97, 7. V. 1920; T. ŠITIN, 1985, 236-261.

što je premašilo izborne rezultate svih ostalih stranaka, a to se ponovilo i u Trogiru, Makarskoj, Dubrovniku, Kotoru i dr.) zaprepastio ostale stranke sklone da prodor ljivičara vežu uz ratne prilike i "nesposobnost naših vlastodržaca".³²

Hrvatska zajednica, nakon neuspjeha s isticanjem jedinstvene izborne liste s nosiocem Antom Trumbićem, odlučuje se na samostalni izborni istup za Ustavotvornu skupštinu. U stranačkom listu *Hrvat* tiskan je izborni proglas u kojemu se prihvaća Kraljevina SHS kao ustavna parlamentarna monarhija s federativnim ustrojstvom, štiti se pravo na privatno vlasništvo, odbacuju revolucionarne metode i zagovara provedba agrarne reforme u korist seljaka.³³ Hrvatska zajednica nasuprot "kemijske formule SHS" mora "da prije ili poslije u sebi sve okupi što pošteno hrvatski osjeća". Glede Dalmacije pokazat će se "kroz ne dugo vrijeme da ona jest jugoslavenska, ali još uvijek u prvom redu hrvatska i da takova hoće i nadalje da ostane".³⁴ Izborni rezultati pokazali su, međutim, svu slabost i zablude zajedničara koje je na izornoj listi za okrug Split-Dubrovnik-Kotor predvodio dr. Mate Drinković. Lista, na kojoj su bili mahom predstavnici hrvatskog građanstva i inteligencije, a radi glasača i nešto seljaka, mogla je eventualno računati na glasove sitnoburžoaskih elemenata, ali ne i seljaka. Osvajanje najmanjeg broja glasova u Dalmaciji, tek 2.917, značili su za Hrvatsku zajednicu gubitak stranačke baze i topljenje u Radićevoj seljačkoj stranci koja postupno izrasta u snažni hrvatski pokret.³⁵

Plebiscitarnu podršku cijele Dalmacije dobio je dr. Ante Trumbić, koji je bio izabran na četiri izborne liste osvojivši ukupno 33.000 glasova, ali je - opredijelivši se za potpunu neovisnost - istakao vanstranačku listu i bio izabran za Ustavotvornu skupštinu. Zanimljivo je istaći da je dr. Trumbić najveći broj glasova u Dalmaciji dobio upravo u splitu - 991 (od ukupno 3.200), odmah iza komunista.³⁶ U dubrovačkom izbornom kotaru kao kandidat Izvanstranačkog udruženja, koje ustaje protiv "plemenskih separatizama" i s pozicija centralizma i unitarizma negira nacionalne posebnosti, istaknut je dr. Melko Čingrija.³⁷ Izvanstranačko udruženje, međutim, nije uspjelo osvojiti ni jedan mandat.³⁸

Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) predvođena Stjepanom Radićem od formiranja Kraljevine SHS nije prihvaćala prvoprosinački akt o ujedinjenju, budući je ono proklamirano iznad Hrvatskog sabora i bez mandata hrvatskog naroda. Stranka je isticala pravo na nacionalno samoodređenje i ostvarenje mirovne republike u okvirima savezne države Jugoslavije. Radić je, pozivajući se na povijesno-institucionalnu tradiciju i narodnu posebnost, vehementno istupao protiv nasilne centralizacije i unitarizacije koju su provodili Pribičevićevi demokrati. Uoči izbora 1920. HPSS ističe da "hrvatski narod može biti sa Srbima i Slovencima braća, ali ne će toga, da tri brata imaju samo glavu, nego hoće, da svaki brat ima i dalje svoju glavu. Prema tome dosljedno hoće seljačka stranka i to, da domovina

³² *Jadran*, 267, 1. XII. 1920. U istom listu izraženo je mišljenje da će "sređivanjem našeg javnog života i komunizam barem u seljačkim redovima iščeznuti".

³³ H. MATKOVIĆ, 1963, 59-63; R. HORVAT, 1942, 113. i d.

³⁴ *Hrvat*, 133, 3. XI. 1919. i 138, 8. XI. 1919.

³⁵ M. DRINKOVIĆ, 1928, 40. i d.

³⁶ *Novo doba*, 274, 4. XII. 1920.

³⁷ *Isto*, 262., 19. XI. 1920. i 263, 20. XI. 1920.

³⁸ *Rad*, 55., 4. XII. 1920.

Hrvatska, koja je kroz tisuću godina bila država, sad više sad manje slobodna ostane i dalje jedna i da bude do kraja slobodna, pa je ne da parcelirati".³⁹ Rezultati izbora pokazali su premoćnu pobjedu Radićeve HPSS u hrvatskim krajevima, koja je odmah nakon izbora promijenila naziv u Hrvatska republikanska seljačke stranka (HRSS). Osvajanje čak 50 mandata (230.590 glasova) na području Hrvatske i Slavonije izazvalo je pravo zaprepaštenje i HRSS identificiralo neprikosnovenim političkim predstavnikom hrvatskoga naroda. Zastupnici HRSS nisu otišli u Ustavotvornu skupštinu i položili prisegu kralju i monarhiji, niti sudjelovali u izglasavanju Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. koji će običnom većinom ozakoniti centralističko državno uređenje i monarhistički oblik vladavine. Ustrajanje na pozicijama hrvatske nacionalne samobitnosti i samostalne hrvatske državnosti, uz zlosretne pokušaje ishođenju diplomatske potpore europskih sila, vodili su daljnjem zaoštavanju odnosa s gorljivim predstavnicima "državotvorne" ideje i vidovdanske retorike.

Reakcije na Radićev izborni uspjeh

Premda HRSS nije istakla svoje liste u Dalmaciji, njezini uspjesi snažno su odjekivali u stranački podijeljenu tisku. Još prije samih izbora demokratski *Jadran* je pisao o Radiću kao "neshvatljivo privlačnom indijskom čarobnjaku" koji je sposoban na površinu javnog života "podići oluju" ili "uspirati plamen" koji će sve uništiti. Za demokrate je Radić "zakučasti doktrinarac, neozbiljni tribun i nepromišljeni demagog" koji se u raznim prilikama različito predstavljao. Osjećajući nezaustavljivi Radićev prodor na šarenu političku scenu, demokratima ne preostaje ništa drugo do alarmantne konstatacije da je "on veliko zlo po našu mladu državu".⁴⁰ Radićev izborni uspjeh neki su ocijenili "nesretnim stjecajem prilika i odnošaja u Hrvatskoj poslije ujedinjenja", a njegove bi pristaše trebale barem otvoreno priznati "da bi Hrvatska, da nije bilo Srbije i srpske vojske, danas izdisala kao mađarska kolonija, da bi je bez ikakve nade u budućnost gnječila Tiszina mamuza i da dan 29. oktobra 1918. ne bi nikad bio onakav osvanuo, da srpska vojska i jugoslavenski dobrovoljci nisu mjesec i po dana prije izvršili prodor solunske fronte".⁴¹ Uoči izglasavanja Ustava, dubrovački *Rad* poziva omladinu "da bdije budno nad separatističkom nemani koja je već počela da ceri zube..." Aktualiziraju se misli vodilje jugoslavenske predratne omladine i upozorava na njenu dužnost da "zapriječimo svaki daljni separatistički razvitak koji našu cjelinu slabi, našu snagu troši, onemogućuje da ovako potetna nacija dođe do svoga izražaja i postane jedan produktivan faktor u općečovječanskoj kulturi. Dužnost je naša da taj separatizam spriječimo, jer je to proti našem opstanku, dakle i nekulturno i nemoralno".⁴² I *Težačke novine*, glasilo Pučke stranke, upozorava svoje čitatelje kako je Radiću do takve pogodbe sa Srbima kojom bi se stvorila "mala Hrvatska od nekoliko županija", a Dalmacija, Bosna i Hercegovina i Vojvodina ostavile Srbima. Pučka stranka, koja se bori protiv komadanja Hrvata,

³⁹ R. HERCEG, 1923, 33.

⁴⁰ *Jadran*, 59, 12. III. 1920.

⁴¹ *Novo doba*, 276, 7. XII. 1920.

⁴² *Rad*, 78, 21. V. 1921.

ocjenjuje politiku Radića i Hrvatskog bloka "najvećom pogibelji za Hrvate" predskazujući njenu propast.⁴³ Dubrovački radikali u pojavi Radića vide "smesu najoprečnijih pravaca, koji u normalno razvijenom mozgu ne bi mogli da se slože". Demokrati su, po njihovoj procjeni, krivi "što su Radića i ne hoteći u očima seljačkog sveta učinili mučenikom" i pomogli mu da "uz zgodnu demagogiju izvuče 50 mandata". Ipak, utješno zaključuju radikali, Radićev uspjeh "ne treba uzeti tragično" jer je "naša država pravno dovršen čin". A u svezi s Radićevom figurom da bi se "gumene kuglice njegove stranke mogle pretvoriti u olovne", radikali oštro reaguju da upravo oni imaju "bezbroy više, olovnih i gvozdernih".⁴⁴ Zanimljivo je da nešto drugačije svjetlo na Radićeve izborne uspjehe baca prikaz dr. Milana Rojca, povjerenika Zemaljske vlade u Zagrebu, koji početkom 1921. godine otkriva niz teških i nepovoljnih gospodarskih mjera (porczi, žigosanje stoke, zamjene valuta i dr.), zlostavljanja građana od srpske vojske, forsiranje ćirilicnog pisma, nebriga o iseljenicima i drugo. Rojc u *Novoj Evropi* apodiktički tvrdi da hrvatski seljak "u ogromnoj svojoj većini nije republikanac", ali da ga brojne nepravilnosti ozljeđuju do te mjere da bježi od nove države u "plemensku republiku", što je zapravo značilo "osloboditi se Srba, vojske, i financa, pa i uopće gospode". Ugledni državni djelatnik i član Privremenog narodnog predstavništva dr. Rojc drži štetnim za državu uvjerenje "da uzrok izgredima leži u sistemu, a ne u omaškama pojedinih lica". S obzirom da se "nedaće" dešavaju i nakon provedenih izbora, Rojc pregrišanu atmosferu političkog života svodi na nedovoljnu upućenost vlasti u stvarne prilike na terenu.⁴⁵

Pokušavajući izbjeći shematizam i moguće političke implikacije u analizi djelovanja predsjednika najveće hrvatske stranke, bilo je pisaca koji su "objektivno" željeli proniknuti u karakteristike njegova političkog metoda svodeći ga na "govorničke efekte", "dobro grlo i snažna pluća", "jednostavnu misao", "protuslovlje", čestu promjenu fuzija i pretjeranu "umišljenost" koja može "zapaliti čitave krajeve i biti uzrokom moga prolivene krvi".⁴⁶ Komentirajući zbivanja u Zagrebu u povodu obilježavanja 50. rođendana S. Radića, kojom prilikom se okupio veliki broj njegovih pristaša, radikali su upravo to iskoristili kao "neoboriv dokaz" tvrdnji da dobar dio "hrvatskog plemena i sad još robuje, te da, na sramotu svoju, a žalost našu sveopću, više 'voli mraku, nego suncu jarku'!" Revoltirani radikali se obraćaju "zdravom dijelu hrvatske omladine i naroda, da stresu sa zavedenih duhovno ropstvo i sram, a da ne čekaju, od braće Srba, da ih, vrijedani od nedostojnih i nezahvalnih sinova hrvatskog naroda, svaki dan sve više, na mnoge razne načine - oslobađaju još i od duhovnih okova (...)"⁴⁷

Međustranački sukobi, koji su posebno u tisku popirmali diskvalifikatorski odnos prema svim nacionalno profiliranim strankama i onima koje nisu prihvaćale unitarističko-centralistički koncept državnog uređenja, najčešće su završavali javnim prozivkama i zeštokim osudama svega što je čak najblaže podsjećalo na tzv. separatizam, antisrpstvo, austrofilstvo, federalizam ili autonomiju budući da je,

⁴³ *Težacke novine*, 38, 3. XI. 1921. i 39, 11. XI. 1921.

⁴⁴ *Narod*, 52., 22. XII. 1920.

⁴⁵ M. ROJC, 1921, 46-71.

⁴⁶ O. I. 1921, knj. 2, 1921, 71-75.

⁴⁷ *Narod*, 26, 27. VI. 1921.

po ocjeni centralista, sve to vodilo cijepanju jedinstvenog državnog organizma, narodnog jedinstva i kohezije novostvorene državne zajednice.⁴⁸ U aktualnim polemikama, srpske građanske snage osigurale su da se u nazivu države sačuva srpsko ime, a time i potencira značenje Srbije u stvaranju jugoslavenske države, da se osude protivnici integralnog rješenja srpskog pitanja i Vidovdanskim ustavom osigura isključiva državna nadležnost u oblasti zakonodavstva, vojnih i inozemnih poslova, gospodarske politike i prosvjete. Žučljive diskusije oko imena države vodile su se usporedno s onima o shvaćanjima državne organizacije. Radikali i demokrati nisu pristajali na ime Jugoslavija, vidjevši u tome ne samo rabotu "crno žutih elemenata" već i pokušaj umanjivanja srpskog udjela u procesu ujedinjenja. Josip Smodlaka pokušao je splitskoj mladeži u travnju 1921. iznijeti razloge koji afirmiraju jugoslavensko ime ističući da se tek unifikacijom imena stvaraju preduvjeti za kulturno i potpuno nacionalno stapanje dotada razdvojenih i zavađenih naroda. Smodlaci je do toga da uvjeri "braću Srbijance da se jugoslavenskim imenom neće pokopati srpsku slavu, već ovenčati Srbiju krunom našega novoga carstva (...)" Pozivajući se na interaktivne zasluge Dalmacije, koja je po njegovim riječima u odlučnom trenutku uzviknula: "bez Srbije nikuda!", Smodlaka savjetuje mladež da se obrate Šumadiji koja će njihove razloge najprije shvatiti i podržati.⁴⁹ I na javnoj skupštini koju je u Dubrovniku organizirao Jugoslavenski akademski klub u travnju 1921. usvojena je rezolucija u kojoj se novoj državi predlaže ime Jugoslavija, što je podržano i na skupštini u Cavtatu 1. V. 1921. godine.⁵⁰ Hrvatska pučka stranka, koja se zalagala za kompromis između decentralizma i centralizma, inzistirala je na imenu Jugoslavija želeći time suzbiti srpsku hegemoniju i plemenske sukobe koji afirmiraju samo jedan narod.⁵¹ Monolitna struktura radikala uvažavala je samo svoju interpretaciju nemilosrdno se obračunavajući s nosiocima suprotnih koncepcija i mišljenja.⁵² Posebno oštri sukobi u Dubrovniku brzo su potiskivali snove o slobodi. List Narodne radikalne stranke *Dubrovnik*, potpomognut od nekih ustanova, poveo je žestoku kampanju protiv svih koji su osporavali dominaciju "univerzalne" srpske misli, pokušavajući raznim demagoškim smicalicama steći veći ugled u gradu kojeg su rado zvali "srpskom Atinom".⁵³ U svezi s atmosferom koja je vladala u Dubrovniku, zanimanje je pobudio slučaj sa srpskim zastavama na zgradi državnog ureda pošta i brzobjava početkom lipnja 1922., u vrijeme kraljeve ženidbe. Upravitelj ureda B. Hoppe, žestoki radikalski pristaša, izvjesio je, pored državne zastave, dvije srpske, koje je nakon općih negodovanja i "očite netaktilnosti" morao ipak konačno povući.⁵⁴

⁴⁸ Posebno je bio zanimljiv slučaj napada na don Stanka Banića, predstavnika Hrvatske pučke stranke i zastupnika u Privremenom narodnom predstavništvu, prilikom njegovog dolaska u Dubrovnik u travnju 1920. Jugoslavenski orijentirana mladež napala je Banića na Stradunu optužujući ga za separatizam, u čemu su ih podržali izvanstrančari i radikali. Dubrovački tisak žučno se uključio u nesmiljenu polemiku (*Rad*, 22, 17. IV. 1920; *Narod*, 15, 9. IV. 1920).

⁴⁹ J. SMODLAKA, 1921, 203-205.

⁵⁰ *Rad*, 69, 19. III. 1921. i 76, 7. V. 1921.

⁵¹ *Narodna svijest*, 20, 18. V. 1921; *Jadran*, 30, 30. III. 1921.

⁵² Usp. F. MIROŠEVIĆ, 1991, 119-127.

⁵³ *Dubrovnik*, 67, 23. VIII. 1922. i 54, 8. VII. 1922.

⁵⁴ *Jugosloven*, 6, 17. VI. 1922.

Uočljivo je da Hrvatske pučke (republikanske) seljačke stranke nema u Dalmaciji do 1923. godine, premda je na području sjeverne Hrvatske već postala strožerom okupljanja pretežnog dijela hrvatskog stanovništva. Na sjednicama zastupnika HRSS održanim u Zagrebu 8. i 9. siječnja 1921. prihvaćena je rezolucija u kojoj se, pored ostalog, osuđuje "šaka dalmatinske gospode" koja je narod u Dalmaciji podredila centralnoj vladi. Hrvatski narod u Dalmaciji "mora imati pravo glasovanjem odlučiti, hoće li se priključiti svojoj braći u Banovini", a HRSS neće mirovati dok se ne ostvari sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.⁵⁵ O tome u glasilu HRSS piše i dr. Stjepan Buć iz Dubrovnika koji ističe da se unatoč gušenju svakog pokreta za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, i u "najsiriromašnjoj seljačkoj kolibi u Dalmaciji danas ne pita: šta rade oni u Beogradu, već: što radi HRSS i Radić u Zagrebu". Pokret hrvatskog seljaka je zapravo "pokret jednog čitavog naroda koji teži za svojom samostalnošću i slobodom" i HRSS je pravilno shvatila svoju veliku zadaću da se odlučno zauzme za čitav hrvatski narod.⁵⁶ Posjeta Radićeva izaslanika i HRSS-ovog prvaka Josipa Predavca Dalmaciji u veljači 1922., o čemu on izvještava u *Slobodnom domu*, bila je od velike važnosti za učvršćenje seljačke stranke napose u Dubrovniku i južnoj Dalmaciji. "I hrvatski Split", ističe Predavec, "šalje svoje pozive Zagrebu, ali za sada još šapatom, što nije toliko nesreća, koliko je sramota za one koji su tomu krivi da je Dalmacija jednostavnim dekretom istrgnuta tobož iz veze s Hrvatskom". Sva sela južne Dalmacije, od onih na Pelješcu do Konavala, pokazuju kod naroda "posvuda jednake misli i osjećaje, svuda Hrvat, težak, republikanac i - Radićevac". Dalmacija nije samo, upozorava Predavec, "kolijevka hrvatske države" već u njenim selima živi hrvatski težak koji besprimjerno snagom "brani svoj hrvatski dom i svoje pravo na narodnu slobodu".⁵⁷ Razumije se, prodor HRSS, odnosno Hrvatskog bloka od svibnja 1921. (ujedinjenjem HRSS, Hrvatske stranke prava i Hrvatske zajednice) u Dalmaciju odvija se oprezno ali ustrajno, uz bučno protivljenje "državotvornih stranaka" koje neće uspjeti zaustaviti brz i pobjedonosni Radićev pohod cijeloj južnoj Hrvatskoj.

LITERATURA:

- BUĆ, S., 1920. - Stjepan Buć, *Narod i stranke u Dalmaciji*, Dubrovnik, 5-16.
- DRINKOVIĆ, M., 1928. - Mate Drinković, *Hrvatska i državna politika*, Zagreb, 40. i d.
- GLIGORIJEVIĆ, B., 1970. - Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd, 192-194.
- HERCEG, R., 1923. - *Seljački pokret u Hrvatskoj*, Zagreb, 33.
- HORVAT, R., 1942. - Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 113.
- JANJATOVIĆ, B., 1995. - Bosiljka Janjatović, Karađorđevićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS, *ČSP*, 1, 56-58.

⁵⁵ *Slobodni dom*, 5, 2. II. 1921.

⁵⁶ *Isto*.

⁵⁷ *Isto*, 9, 27. II. 1922. Predavec dolazak u Dubrovnik praćen je ostrim kritikama režimskih stranaka, a njegovi su nastupi ocijenjivani antidržavnim i separatističkim.

- MATIJEVIĆ, Z., 1986. - Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje Jugoslavenske države 1918-1921. godine, *PP*, 5, Zagreb, 43-56.
- MATIJEVIĆ, Z., 1996. - Pokušaj političkog reaktiviranja Hrvatske pučke stranke i veljački parlamentarni izbori (1923-1925), *ČSP*, 3, Zagreb, 338-352.
- MATKOVIĆ, H., 1963. - Hrvatska zajednica, *Istorija XX veka*, V, Beograd, 59-63.
- MELIK, V., 1962. - Vasilij Melik, Izvidi volitev v Kostituanto leta 1920., *PZDG*, 1, Ljubljana, 3-61.
- MIROŠEVIĆ, F., 1991. - Franko Mirošević, Odras političkih suprotstavljanja u južnoj Dalmaciji u lokalnom tisku nakon stvaranja jugoslavenske države, *HZ*, 1., Zagreb, 119-127.
- PETRANOVIĆ, B., 1988. - Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988.*, 1, Beograd, 99.
- ROJC, M., 1921. - M. Rojc, Prilike u Hrvatskoj, *NE*, 2, 46-71.
- SMODLAKA, J., 1936. - Josip Smodlaka, *Hrvatsko pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 7.
- SMODLAKA, J., 1921. - Josip Smodlaka, Ime države i omladine, *NE*, 2, 203-205.
- STIPETIĆ, Z., 1996. - Zorica Stipetić, Obmane i samoobmane: jugoslavenska integralistička inteligencija u Hrvatskoj 1918.-1941., *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb, 257-268.
- ŠITIN, T., 1985. - Tonči Šitin, Karakteristike razvitka sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1920. godine, *PP*, 4, 236-261.
- ZEČEVIĆ, M., 1973. - Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje do Vidovdanskoj ustava*, Beograd, 302-303.

*Tonči Šitin: THE FIRST PUBLIC APPEARANCES OF POLITICAL PARTIES
AND THEIR PLATFORMS IN DALMATIA AFTER WWI*

S u m m a r y

The author delineates the rise and development of political groups in Dalmatia in the period after the First World War. He gives particular emphasis to attempts to establish a complete unity of the populace and the state and explores the reactions to the appearance and success of Stjepan Radić's Peasant Party. On the basis of fragmentary material and extant literature, the article reconstructs the atmosphere and complexity of conflicts between parties and between political options.